

УДК 821.162.3'37'373.6

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ НОВОУТВОРЕННЯ У ЗМІ (НА МАТЕРІАЛІ ЧЕСЬКОЇ МОВИ)

Віра ДЕРЕВ'ЯНКО

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра слов'янської філології,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: vira_rizak@ukr.net*

У статті подано визначення поняттю трансформація ФО, досліджено основні моделі структурно-семантичних трансформацій ФО на матеріалі чеських періодичних видань та розроблено їх класифікацію.

Ключові слова: фразеологізм, структурно-семантична трансформація, узуальна форма ФО, okazionalna форма ФО.

На початку ХХІ століття темою дослідження ФО стає їх трансформація у мовленні. Цю тему піднімають у своїх працях такі учені, як С. П. Коновець (2002), Т. П. Свердан (2003), С. Б. Пташник (2003), М. Л. Джаграєва (2005), Н. Г. Скиба (2005), Г. І. Аліомарова (2005), І. Н. Кукліна (2006), С. Ганжа (2007), І. О. Тараба (2007), Н. С. Хороз (2007), Л. О. Потенко (2008) та ін., чії дослідження здійснювалися загалом на матеріалі художньо-публіцистичних текстів. Слід зауважити, що на сучасному етапі досліджень у мовознавчій науці немає єдиного визначення поняття “трансформація” фразеологізмів і єдиного однозначного погляду на моделі трансформацій ФО, що й зумовило необхідність подальшої розробки й уточнення системи класифікації типів фразеологічних трансформацій у мовленні, оскільки склад трансформованих ФО постійно поповнюється.

Об'єктом нашого дослідження стали okazionalni фразеологізми чеської мови, дібрані з публіцистичних текстів газет “Vrchol”, “Týden”, “Novinky”, “Parlamentní Listy”, “Denk”, “Sportovní noviny”, “Halonoviny”, “Ihned” та журналів “Vlasta”, “Nová doba”, “Super”, “Blesk”. В основу нашого дослідження покладено широкий підхід до вивчення об'єму фразеологічного фонду, оскільки визначальними властивостями ФО є стійкість, відтворюваність та емотивність. До обсягу фразеології відносимо повністю, частково або слабо ідіоматичні стійкі словосполучення та вирази і вважаємо, що саме фразеологічні вирази найчастіше піддаються авторським перетворенням.

Метою запропонованої статті є визначення основних моделей фразеологічної трансформації у мовленні, їх класифікація, а також аналіз okazionalnih (індивідуально-авторських) форм фразеологізмів на конкретних прикладах.

Досліджуючи використання ФО у мовленні, ми розрізняємо узуальне вживання ФО (узуальна форма ФО), тобто без змін їх елементів і структури, так, як фіксує ФО

словник та оказіональне вживання ФО (оказіональна форма ФО), тобто з трансформацією складових елементів та структури. Оказіональне вживання ФО як утворення для певної мовленнєвої ситуації у нашій статті є прикладом фразеологічної трансформації. Під оказіональними (індивідуально-авторськими) трансформаціями розуміємо зміни семантики і структури ФО (або тільки семантики ФО), які є результатом введення ФО у контекст з метою створення певного експресивно-стилістичного ефекту.

У сучасній науковій літературі для характеристики трансформації ФО використовуються різні терміни: фразеологічна трансформація, видозміни, перетворення, модифікації, дефразеологізація. Поняття фразеологічної трансформації також по-різному тлумачиться мовознавцями. Т.С. Гусейнова [7, с. 7] стверджує, що будь-яке відхилення від загальноприйнятої норми, яке закріплене в лінгвістичній літературі, а також “імпровізовану зміну в експресивно-стилістичних цілях” слід вважати трансформацією фразеологізму. І.В. Арнольд [1, с. 89] під модифікацією, або трансформацією, фразеологізмів розуміє такі “релевантні зміни в лексичному складі, синтаксичній структурі, семантиці, за яких узуально-стала форма фразеологізму протиставляється його оказіональній формі”. Н.О.Бойченко [3, с. 168] трансформацією стійких сполук називає такі “зміни, які викликані їх актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації”.

Відрізняються також думки вчених і стосовно способів трансформації ФО. Одні науковці не розмежовують семантико-стилістичні зміни і структурні перетворення [16, с. 85], інші пропонують класифікацію тих видів трансформації, які найчастіше використовуються у публіцистиці [6, с. 35–37]. Існують праці, у яких до розгляду беруться або лише структурні трансформації [13, с. 72–78], або лише структурно-семантичні [8, с. 85–127]. Для класифікації видів фразеологічної трансформації деякі вчені не беруть до розгляду такий важливий тип трансформації, як контамінація ФО [6, с. 35–37]. Проте, незважаючи на відмінність у класифікаціях прийомів фразеологічної трансформації, першою і основною ознакою, за якою класифікують усі трансформації ФО, є відсутність чи наявність відхилення від традиційного складу фразеологічного звороту. За цією ознакою всі способи перетворення ФО поділяються на два типи: структурно-семантичний та семантичний.

У нашій статті ми аналізуємо тільки структурно-семантичні трансформації ФО. На основі опрацьованих оказіональних форм ФО виділяємо такі моделі структурно-семантичних трансформацій:

- а) розширення компонентного складу ФО;
- б) скорочення компонентного складу ФО;
- в) субституція компонентів ФО;
- г) зміна порядку компонентного складу ФО;
- д) фразеологічний натяк;
- е) контамінація фразеологічних одиниць;
- є) розгорнута метафора.

Проаналізуємо деякі моделі трансформації ФО детальніше на конкретних прикладах.

Поширення фразеологізму. Суть поширення ФО полягає у включенні до традиційної структури фраземи таких слів чи словосполучень вільного вжитку, які надають ФО більшої конкретності, мобілізують виразні можливості, посилюють емоційно-експресивність чи змінюють значення.

Як правило, виділяється три види поширення компонентного складу ФО: атрибутивне, об'єктне та обставинне. Слід підкреслити, якщо при атрибутивному поширенні фразем поширюється лише один компонент (визначаючий), то при об'єктному поширюється фразеологізм у цілому [5, с. 39–41].

Поширенням ФО автори інтенсифікують образно-метафоричне й емоційно-оцінне значення фразем, а також звужують їх узагальнену семантику, конкретизують її. *Je dobré si povšimnout, že ústavní soudy rušili komunisté okamžitě. To byl velký trn v rudém oku* (Parlamentní Listy. – 2011. – 10. května). Узуальна форма ФО *být trnem v oku* (бути скалкою в оці) поширена компонентами *velký i rudý*.

Автори нерідко використовують таку модель структурних перетворень ФО, як **скорочення їх компонентного складу**. Опускаються у ФО ті компоненти, які в цих умовах не є семантично стрижневими. Головною причиною еліпсиса більшість мовознавців вважають прагнення журналістів до економії мовних засобів, до лаконічності мовлення. У створенні й сприйнятті фразеологічного образу, побудованого на основі скорочення ФО, надто важливу (а іноді й вирішальну) роль відіграє контекст.

Еліпсис для публіцистів має важливе значення не тільки як засіб лаконічності, але й як можливість із допомогою трансформованої ФО сконцентрувати увагу на найважливіших місцях, де необхідна максимальна мобілізація емоційно-експресивних засобів [5, с. 39–41]. Тому ми часто можемо зауважити використання цього типу трансформації у заголовках статей, наприклад: *Na šikmé ploše* (Novinky. – 2011. – 26. úno). Відбулося усичення першої частини ФО, яку словник фіксує як *ocnout se (být) na šikmé ploše* (знаходитись на похилій поверхні). Цей тип трансформації можемо спостерігати також й у наступному реченні: *Návrh novely zákona o rozpočtovém určení daní z dílny ministerstva financí zapůsobil jako červený hadr vhozený mezi vedení města Ostravy a starosty menších měst* (Deník. – 2011. – 8. září). Еліпсиса зазнає ФО *reagovat jako býk na červený hadr*. Популярність та часта відтворюваність у мовленні цього фразеологізму в узуальній формі надає можливість журналісту вдатися до значного скорочення компонентного складу ФО у статті. Перш за все опускається один із стрижневих компонентів фразеологізму іменник *býk*, і, як наслідок, відбувається заміна і дієслова, оскільки його початкова форма стає уже неактуальною. Початкове значення нетрансформованої ФО – дуже різка реакція на щось, яка супроводиться гнівом, роздратуванням, часто неадекватна, зумовлена відсутністю можливості оцінити ситуацію в цілому. У вищенаведеному реченні мова йде про реакцію не однієї людини, а групи людей, яка складається з керівництва міст. Тому журналіст, використовуючи коротку оказіональну форму ФО, одночасно описує ситуацію, яка склалася, і прогнозує майбутній конфлікт. Суміжно автор статті доносить до читача натяк на негативну оцінку діяльності керівництва міст (підсвідома асоціація керівництва з компонентом, який був скорочений).

Дослідження свідчать, що **лексична заміна компонентів ФО** – найпоширеніший різновид трансформації у чеській публіцистиці, до якого звертаються журналісти, вибір компонентів-замінників залежить не від обмеженого мовною системою обсягу слів, а винятково від семантичних і стилістичних намірів мовця. Різноманітні види заміни компонентів у складі фразем використовуються з такою стилістичною метою: пристосувати ФО до конкретної ситуації, оживити та замінити фразеологічний образ, створити очікуваний ефект.

Для публіциста важливе не тільки саме явище заміни з погляду семантичних зв'язків субститута і компонента-замінника, але й ефект перетворення ФО як своєрідне відображення авторського ставлення до зображеного, як свідчення творчого підходу журналіста до мови.

До лексичної заміни компонентів як різновиду трансформації ФО звертається журналіст видання "Super" у наступному уривку з статті: *Velkým překvapením je také snímek Victorie Beckham jako mladé slečny, která s kudrnatými vlasy vypadala jako naondulovaný beránek* (Super. – 2011. – 24. srpna). У фразеологізмі *být (kudrnatý) jak beránek* відбувається лексична заміна субститута *kudrnatý* на компонент *naondulovaný*. Дана трансформація ФО є цілком зрозумілою і мотивована бажанням автора уникнути тавтології з одного боку (оскільки прикметник *kudrnatý* уже був використаний один раз у цьому ж реченні для надання ознаки іменнику *vlasy*), а з іншого, свіжа okazionalna форма фразеологізму конкретніше і більш вдало передає читачу задум журналіста. Ще один яскравий приклад субституції ФО з тим самим стрижневим словом, але абсолютно іншим значенням спостерігаємо у наступному реченні: *Soupeřův obránce běžel jak beran na dlouhý míč, já před ním stáhl nohu a ani se ho nedotkl* (Sportovní poviny. – 2011. – 12. září). Словник чеської фразеології та ідіоматики фіксує узуальну форму даного ФО як *být jako beran*, автор ж статті дієслово замінює компонентом *bizmu*. Використовуючи ФО у такій змінній okazionalnній формі, автор надає емоційно-негативну характеристику футболісту і дуже вдало адаптовує фразеологізм до конкретної ситуації. У наступній ФО *bylo to/přišlo to jako blesk/hrom z čistého nebe* журналіст робить лексичну заміну прикметника: *Jako blesk z cizího nebe zapůsobila zpráva, že se uvažuje o obnově odvodů do armády. Co se stalo, že ministr obrany přišel s takovým návrhem?* (Halonoviny. – 2011. – 13. září). Дана ФО в узуальній формі вживається на позначення чогось несподіваного, неочікуваного, як грім серед ясного неба. Але коли початковий компонент фразеологізму *čistý* замінюється автором статті на *cizí*, відбуваються значні зміни не тільки у лексичному складі, а також і у самій семантиці ФО. В уривку йде мова про те, що міністр оборони повідомляє про поновлення набору до армії. Армія – це орган держави призначений для її захисту, необхідність якого, у свою чергу, зумовлена зовнішніми по відношенню до країни чинниками. Тому заміна одного прикметника іншим у цьому випадку є влучною і не тільки виражає ефект несподіванки, але й розширюючи своє семантичне значення, натякає читачеві на те, звідки прийшов *blesk*, вказуючи на певну зовнішньо-політичну ситуацію. Наступний приклад лексичної заміни компонентів складу ФО ми спостерігаємо при трансформації фразеологізму *je to/působí to jak balzám na rány/na ránu* у реченні: *Voda, kde nejsou sinice, je balzámem na nervy i na pokožku* (Blesk. – 2011. – 26. června).

Заміна лексеми *ránu* на лексему *nervu* зумовлена завданням журналіста. Це дуже цікавий приклад, коли автор статті до одного іменника *balsám* прив'язує пряме і переносне значення. *Je balzámem na nervu* – трансформована ФО, а *je balzámem na pokožku* – словосполучення з прямим значенням. Така побудова речення унеможливило використання даної ФО в узуальній формі, оскільки іменник *škíra*, використаний у прямому значенні, сприяв би розумінню у читача і іменника *rana* у прямому значенні. А це перетворило б ФО на вільне словосполучення і спотворило б значення цілого речення. Тому заміна компонентів зберегла образність і семантику ФО (*je to/působí to jak balzám na ránu/na ránu* – заспокоює, приносить полегшення) і передала необхідну інформацію читачам. Найпростіший і дуже популярний спосіб оновлення образності уже всім відомої ФО є заміна дієслова з узуальної форми фразеологізму на інше дієслово близьке за значенням, але з вищим ступенем емоційного відтінку. Доказом цього є наступні два приклади. У ФО *je to jako když píchne do vosího hnízda* (потривожити осине гніздо) дієслово *píchne* журналіст замінює компонентом *bodá*: *Mezinárodní měnový fond ve své nové zprávě o finanční stabilitě opět bodá do vosího hnízda, když vyzývá evropské banky k navýšení kapitálu a vlády k hlubším ...* (Ihned. – 2011. – 23. září). Також нового відтінку значення поспіху набула ФО *přijít se svou troškou do mlýna* (зробити свій скромний внесок) після субституції компонента *přijít*: *Přispěl jsem svojí troškou do mlýna při odhalování kauzy Key Investments* (Vrchol. – 2011. – 10. května). Журналіст замінює дієслово з узуальної форми *přijít* на емоційно забарвлене дієслово *přispět*, акцентуючи увагу на тому, що людина не просто прийшла, а прибігла.

Часто у публіцистичних виданнях ми можемо побачити наступну модель трансформації, а саме **зміну порядку компонентного складу ФО**. Ця модель трансформації завдає найменших змін узуальній формі ФО, вона не вводить у її компонентний склад нових елементів, не замінює їх іншими і не скорочує компонентний склад, вона просто змінює послідовність відтворення компонентів початкової форми. Як наслідок – мінімальні зміни у структурі фразеологізму, з семантичного боку зміни теж незначні. При цій моделі трансформації оказіональна форма ФО зберігає своє початкове семантичне значення, можливе тільки акцентування уваги на окремих його відтінках. Прикладом зміни порядку компонентного складу ФО є наступне речення: *Benešov odehrál poločasy jako noc a den. V prvním na hřišti kraloval a získal dvoubrankové vedení, když se po precizně provedeném signálu z trestného kopu prosadil Turek* (Deník. – 2011. – 27. září). Журналіст у статті, трансформуючи фразеологізм *to se liší jako den a noc*, змінює порядок слів і на перше місце виводить іменник *noc*.

До структурно-семантичних трансформацій ФО також слід віднести **розгорнуту метафору**.

Лінгвістичною особливістю цієї моделі трансформації ФО є те, що поряд із узуальною формою ФО в публіцистичних текстах повторюються окремі її компоненти, які мають здатність набувати значення цілого фразеологізму. І.С. Гнатюк наголошує на тому, що “компонентам фразеологізму не повертаються їх прямі номінативні значення – навпаки, ступінь переосмислення у фразеологізмі

посилюється, образ, на якому він будується, розгортається, стає глибшим, метафоричним” [3, с. 129].

Розгорнута метафора досліджена значно менше, ніж інші згадані вище способи трансформації ФО. При застосуванні цієї моделі ФО вживається спершу в повному компонентному складі і реалізує у контексті нормативне значення. Потім у контекст вводяться окремі її компоненти чи слова, пов’язані з ними спільною темою. Розгортання образу сприяє метафоризації контексту.

Прикладом цього виду трансформації є уривок: *Ovšem i s buřičem je třeba jednat v rukavičkách, i když v rukavičkách železných...* (Týden. – 2011. – 29. dubna). Як бачимо, узуальна форма ФО *jednat v rukavičkách* (поводитись дуже обережно) вживається у початковій формі, без змін у структурі й семантиці на початку речення. Але далі у контексті здійснюється розгортання метафоричного образу, закладеного у ФО. У наступній частині речення, подальшому контексті okazіональна форма ФО реалізується у зовсім іншому значенні. Завдяки поширенню компонентного складу ФО означенням *železný* фразеологізм *jednat v rukavičkách* частково зберігає первинне узуальне значення і одночасно набуває нового (*jednat v rukavičkách železných* – поводитись одночасно обережно і суворо).

Слід зазначити, що ми все частіше і частіше можемо знайти на сторінках періодичних видань приклади okazіональних форм ФО. Ефективна зміна емотивної інтенсивності при максимальній економії мовних засобів можуть бути чинниками, які зумовлюють до певної міри появу фразеологічних трансформацій та дозволяють журналістам уникати штампів. Проведений аналіз викладеного вище матеріалу дозволяє зробити висновок, що найчисленнішими ФО, які утворилися внаслідок фразеологічних трансформацій, виявляються просторічні і жаргонні ФО. А лексична заміна компонентів ФО є найпродуктивнішою моделлю утворення okazіональних форм фразеологізму. Отже, трансформація ФО не лише спричиняє посилення емоційності публіцистичного мовлення, але й суттєво впливає на збагачення фразеологічного фонду новими ФО з підвищеним ступенем емотивної виразності.

Необхідні і подальші дослідження, розробки й уточнення системи класифікації моделей фразеологічних трансформацій у мовленні, оскільки склад трансформованих ФО постійно поповнюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : учебник для вузов / И.В. Арнольд. – М. : Флинта ; Наука, 2002. – 384 с.
2. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна обробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. – К. : Наук. думка, 1989. – 156 с.
3. Бойченко Н. О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Бойченко Наталія Олександрівна. – К., 2001. – 239 с.
4. Вакуров В. Н. Основы стилистики фразеологических единиц / В.Н. Вакуров – М. : Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 1983. – 176 с.

5. *Ганжа С.* До питання про особливості функціонування фразеологізмів у сучасній українській мові / С. Ганжа // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки. – 2007. – № 75. – С. 39–41.
6. *Горлов В. В.* Фразеологизмы как средство выразительности на страницах газет / В.В. Горлов // Русский язык в школе. – 1992. – № 5/6. – С. 35–37.
7. *Гусейнова Т. С.* Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: дисс.... канд. филол. наук : 10.02.01 / Гусейнова Татьяна Султанзиядовна. – Махачкала, 1997. – 188 с.
8. *Давиденко Л. Б.* Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Давиденко Лариса Борисівна. – К., 1992. – 23 с.
9. *Джаграева М. Л.* Коммуникативно-прагматические особенности фразеологической деривации: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Джаграева Милена Леоновна. – Ставрополь, 2005. – 245 с.
10. *Зимин В. И.* Семантические и формально-структурные варианты фразеологических единиц / В.И. Зимин // Исследования по русскому языкознанию. – М., 1970. – С. 76–103.
11. *Коновець С. П.* Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань): дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.05 / Коновець Сніжана Павлівна – К., 2002. – 167 с.
12. *Мокиєнко В. М.* Славянська фразеологія : [учебное пособие] / В. М. Мокиєнко. – М. : Высшая школа, 1980. – 207 с.
13. *Сербенська О. А.* Трансформація фразеологічних одиниць у мові газети / О. А. Сербенська // Вісник Львівського університету ім. І. Франка. – Серія : Журналістика. – 1978. – Вип. 10. – С. 72–77.
14. *Скиба Н. Г.* Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Скиба Наталія Григорівна. – К., 2005. – 17 с.
15. *Тараба І. О.* Лексико-семантичні трансформації складу німецьких та українських фразеологізмів у газетно-інформаційних текстах / І. О. Тараба // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2007. – № 34. – С. 189–192.
16. *Шанский Н. М.* Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский – М. : Высшая школа, 1985. – 160 с.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

**INDIVIDUAL AUTHORS PHRASEOLOGICAL NEOPLASMS IN THE
MEDIA (THE MATERIAL OF THE CZECH LANGUAGE)**

Vira DEREVIANKO

*The Ivan Franko National University of Lviv,
The Department of Slavic philology,
Universitetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000,
e mail: vira_rizak@ukr.net*

This article gives a definition of transformation PI, investigates the basic structural and semantic model transformations PI on the material of Czech periodicals and served their classification.

Keywords: phraseologism, structural and semantic transformation, occasional form.

**ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ
НОВООБРАЗОВАНИЯ В СМИ
(НА МАТЕРИАЛЕ ЧЕШСКОГО ЯЗЫКА)**

Вера ДЕРЕВЯНКО

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка,
кафедра славянской филологии,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000,
e mail: vira_rizak@ukr.net*

В статье представлено определение понятию трансформация ФЕ, исследованы основные модели структурно-семантических трансформаций ФЕ на материале чешских изданий и разработана их классификация.

Ключевые слова: фразеологизм, структурно-семантическая трансформация, узуальная форма ФЕ, окказиональная форма ФЕ.